

*Dr Dušan Rakitić**

JUGOSLOVENSKI MEĐURATNI MODEL KONFESIONALNE VERSKE NASTAVE U JAVNIM ŠKOLAMA**

Jugoslovenski međuratni model verske nastave u javnim školama je na složen način obezbedio poštovanje načela neutralnosti države na planu verskih pitanja, uz konfesionalni karakter verske nastave. U potpunosti je odgovarao paradigmi odvojenosti crkve od države u novim, nacionalnim i građanskim državama Evrope, kao i onovremenom nastojanju da se konfesionalna verska nastava sačuva u obrazovnom sistemu. Verska nastava je pod jednakim uslovima omogućena za sedam crkava i verskih zajednica, među kojima je bila i Islamska verska zajednica, što je jedinstveno na uporednom planu. U pojedinim aspektima, posebno se poklapa sa tradicijom zakonskog uređenja verske nastave u Austriji. Primenjenim modelom je obezbeđeno da saradnja sa državom ne ugrozi autonomiju crkava i verskih zajednica na planu verskih pitanja. Javni interes je osiguran pravilom da se na versku nastavu u svim aspektima koji nisu izričito propisani kao vid saradnje sa crkvama i verskim zajednicama primenjuju propisi kojima je uređen obrazovni sistem. Složenim modelom verske nastave, između ostalog, državna vlast je nastojala da otkloni uzroke duboke društvene, političke i ustavne krize.

Ključne reči: *Saradnja države i crkve. – Verska nastava. – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. – Kraljevina Jugoslavija. – *Missio canonica*. – Srpska pravoslavna crkva.*

* Autor je docent na Univerzitetu u Beogradu, Pravni fakultet, drakitic@ius.bg.ac.rs (Republika Srbija)

** Rad je rezultat rada na projektu Univerziteta u Beogradu, Pravnog fakulteta, pod naslovom „Epidemija. Pravo. Društvo.“

1. UVODNA RAZMATRANJA: PROMENA PARADIGME ODNOSA CRKVE I DRŽAVE

Odnos crkve i države u evropskim državama nije se značajnije promenio na prelasku iz Srednjeg u Novi vek, izuzimajući toleranciju između rimokatolika i protestanata nakon Vestfalskog mira. Do bitnih promena tog odnosa počelo je da dolazi u toku i usled Francuske revolucije, promene su se postepeno odvijale tokom devetnaestog veka, da bi konačno promena paradigme bila uobličena nakon Prvog svetskog rata. Sa nastankom pojma države koju određuje nacija, umesto monarh i/ili crkva, položaj crkve se neizostavno osamostaljuje od državne organizacije. Tom procesu doprinosi i širenje načela poštovanja osnovnih, tj. ljudskih sloboda i prava, i sledstvena neophodnost da pripadnici različitih konfesija i denominacija uživaju ista takva prava.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nastala na samom kraju Prvog svetskog rata, dobila je ustavno uređenje u skladu sa najvišim standardima parlamentarizma i demokratičnosti tog vremena. Pitanje uređenja odnosa crkve i države u Kraljevini SHS bilo je, u poređenju sa širim evropskim okvirima, jedinstveno teško urediti, budući da su u relativno značajnom broju bili zastupljeni pripadnici dve različite konfesije, hrišćani i muslimani, a među hrišćanima i dve različite denominacije, pravoslavne i rimokatoličke, uz duže vremensko prisustvo u istorijskim okvirima, ali u znatno manjem broju, više protestantskih crkava i Jevrejske zajednice. Imajući u vidu savremenost ustavne strukture nove države, kao i bitno mesto koje odnos crkve i države zauzima u ustavnim strukturama novovekovnih evropskih država, prirodna je pretpostavka da je zakonodavac nastojao da i to pitanje uredi na moderan način.

Odnos crkve i države u novoj državi Južnih Slovena određivan je u trenutku u evropskoj istoriji kada je u većini država došlo do konačnog napuštanja modela državne crkve, odnosno privilegovanja većinske crkve putem njenog manjeg ili većeg poistovećivanja sa državnom organizacijom, što je podrazumevalo i priznanje isključivih javnih ovlašćenja toj crkvi. Novi model zahtevao je odvojenost crkve od države.

2. NAČELO SARADNJE

Odnos crkve i države koji je uspostavljen u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u velikoj meri je odgovarao modelu koji je postojao, ili je u to vreme takođe uspostavljen, u drugim državama Centralne i Istočne Evrope, i koji je u tim državama opstao i bio razvijan do danas. Najčešće se naziva modelom saradnje, ili kooperativne odvojenosti. Saradnja države sa crkvom, kao suštinska odlika tog modela, uspostavlja se radi poveravanja crkvi određenih poslova od opšteg interesa, pri čemu država najčešće preuzima i finansiranje izvršenja tih poslova. Radi se o poslovima koji imaju verski karakter, i koje država nije u mogućnosti da sama vrši zbog obaveze da bude verski neutralna, u smislu da sama ne sme da preduzima aktivnosti koje imaju verski karakter, ili mogu da utiču na versku autonomiju, identitet ili doktrinu crkve. Država, dakle, saraduje sa crkvom upravo da bi mogla da ostane verski neutralna i da bi crkva od nje ostala odvojena i nezavisna. Nastanak načela saradnje crkve i države najčešće se vezuje za donošenje Vajmarskog ustava 1919. godine.¹ Međutim, u odgovarajućim odredbama tog ustava pojam saradnje se ne pominje, radi se o načelu koje je svoj naziv dobilo u literaturi *ex post*, nakon što je takav model odnosa crkve i države nastao.

Naravno, iz izloženog je jasno da neophodnu pretpostavku za primenu saradnje u odnosu na organizovanje verske nastave predstavlja stav da podučavanje učenika u određenoj veri predstavlja zadatak od opšteg interesa u oblasti obrazovanja.²

3. DINAMIKA ZAKONODAVNE AKTIVNOSTI USLOVLJENA PREGOVORIMA O KONKORDATU

Temelj za zakonodavno uređenje konfesionalne verske nastave u novoj državi ugrađen je u Vidovdanski ustav Kraljevine SHS, kojim je

- 1 E. J. Eberle, *Church and State in Western Society, Established Church, Cooperation and Separation*, Routledge, London 2011, 25–27.
- 2 Detaljnije obrazloženje stava o postojanju dužnosti države da obezbedi konfesionalnu versku nastavu, koje Gerhard Robers pruža u odnosu na odredbe savremenog nemačkog ustava, koje u svemu odgovaraju sadržini odredaba Vajmarskog ustava, vid. G. Robbers, „Religious Freedom in Germany“, *BYU Law Review* 2001, 652–653.

bilo propisano da se „Verska nastava daje... po želji roditelja... podvoje-
no po veroispovestima, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima.“³

Ambiciozan zakonodavni zamah u prvim godinama Kraljevine SHS naišao je na nesvakidašnju prepreku – demokratičnost Vidovdanskog ustava. Etničke podele definisale su stranački politički život i na taj način pretvorile parlamentarizam u slabost ustavnog sistema. Donošenje zakona o pravnom položaju crkava i verskih zajednica, kao i mnogih drugih zakonodavnih projekata nove države, je moralo da sačeka šestojanuarsku diktaturu 1929. godine i preobražaj Kraljevine SHS u Kraljevinu Jugoslaviju. U toku 1929. i 1930. godine doneti su zakoni o praktičnom svim „usvojenim“ i „priznatim“, saglasno terminologiji Vidovdanskog ustava, crkvama i verskim zajednicama,⁴ osim o Rimokatoličkoj crkvi: zakon o položaju Srpske pravoslavne crkve – ZoSPC,⁵ Islamske zajednice – ZoIVZ,⁶ tri protestantske crkve – ZoEHC/RHC,⁷ i Jevrejske verske zajednice – ZoVZJ.⁸ U pogledu pravnog položaja Rimokatoličke crkve su, u skladu sa njenim opredeljenjem i međunarodnom praksom, bili u toku višegodišnji pregovori o zaključenju konkordata sa Svetom Stolicom.⁹ U okviru tih zakona bile su sadržane i osnovne norme o konfesionalnoj verskoj nastavi odnosno crkve i verske zajednice.

- 3 Član 16, stav 7, Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, usvojen i potvrđen 28. juna 1921. godine (Arhiv Jugoslavije, Beograd).
- 4 O pojedinačnim zakonima i njihovim zajedničkim osobinama, videti D. Rakitić, D. Đukić, „Stvaranje državno-crkvenog prava posle ujedinjenja“, *Sto godina od ujedinjenja: formiranje države i prava* (ur. B. Begović, Z. S. Mirković), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu 2020, 197–208.
- 5 Zakon o Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi br. 89870 od 8. novembra 1929. godine, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* br. 269, 16. novembar 1929, 2011–2013.
- 6 Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, br. 10.580, Z-92, od 31. januara 1930, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 29-X, 7. februar 1930, 105–107.
- 7 Zakon o evangeličko-hrišćanskim crkvama i o reformovanoj hrišćanskoj crkvi Kraljevine Jugoslavije, br. 39340 od 16. aprila 1930, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 95-XXXVII, 28. april 1930, 738–741.
- 8 Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, br. 103860, od 14. decembra 1929, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 301-CXXVII, 24. decembar 1929, 2283–2286.
- 9 O toku pregovora o donošenju konkordata videti više u D. S. Rakitić, *Konkordat Kraljevine Srbije i projekti Konkordata Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije – pravnoistorijski aspekti odnosa crkve i države*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017.

Na planu verske nastave, drugi zakonodavni korak bilo je donošenje posebnog zakona o verskoj nastavi – ZoVN,¹⁰ kojim su na jedinstven način uređeni osnovni instituti verske nastave za sve „priznate“ veroispovesti. Iz sadržine tog zakona se vidi da se on odnosio i na Rimokatoličku crkvu, što znači da se zakon odnosio na versku nastavu „usvojenih“ i „priznatih“ crkava i verskih zajednica, prema pojmovima Vidovdanskog i Septembarskog ustava. Donošenje tog zakona pokazuje da je verska nastava imala veliki značaj za ukupan odnos crkve i države, s obzirom da je državna vlast pristupila njegovom donošenju, tj. uređenju verske nastave na način tako da obuhvati i nastavu u saradnji sa Rimokatoličkom crkvom, u trenutku kada su pregovori o zaključenoj konkordata ponovo bili u zamahu. Čini se da zakonodavac nije bio spreman da dozvoli da uređenje verske nastave zavisi od neizvesnog ishoda tih pregovora.

4. KLJUČNI ELEMENTI

Četiri posebna zakona o crkvama i verskim zajednicama, doneata 1929. i 1930. godine, sadržala su najvažnije odredbe o ostvarivanju verske nastave, koje su međusobno bile skoro sasvim identične. Prva među takvim odredbama u svakom od tih zakona sadržala je proglašenje osnovnog načela organizovanja verske nastave u javnim školama: da se „verska nastava predaje u svim državnim i privatnim školama u saglasnosti“ sa nadležnim organom odnosno crkve i verske zajednice. Nastavne planove i programe propisuje nadležni ministar „po predlogu“ nadležnog organa crkve, odnosno verske zajednice, dok se na udbženike primenjuju propisi zakona o udžbenicima, ali uz obavezno „odobrenje“ nadležnog organa crkve, odnosno verske zajednice.¹¹

U pogledu kvalifikacije veroučitelja, u pomenuta četiri zakona pravi se razlika između osnovne škole, koja je bila obavezna za sve i trajala četiri razreda, i srednjih i stručnih škola, utoliko što se samo za nivo osnovne škole pominje mogućnost da veroučitelji budu i sveštenici, imami i „duhovna lica,“ koje upućuje crkva, odnosno verska

10 Zakon o verskoj nastavi u narodnim, građanskim, srednjim i učiteljskim školama u Kraljevini Jugoslaviji – ZoVN, od 23. septembra 1933. godine, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 237-LXIX od 17. oktobra 1933, 1233–1234.

11 Član 17, st. 1. i 2. ZoSPC; član 17. st. 1. i 3. ZoIVZ; čl. 23, st. 1. i 2; ZoEHC/RHC; čl. 21. st. 1. i 2. ZoVZJ.

zajednica. Veroučitelje u srednjim i stručnim školama postavlja ministar, pod uslovom da poseduju „odobrenje“ nadležnog organa crkve, odnosno verske zajednice.¹² Mogućnost da nadležna crkvena vlast oduzme izdato odobrenje „onim veroučiteljima koji ne predaju veronauku onako kako propisuje ..., ili koji svojim životom i radom ne odgovaraju svojoj veroučiteljskoj dužnosti“ nije propisana samo u ZoIVZ.¹³

Donošenjem ZoVN iz 1933. razrađene su opisane odredbe o verskoj nastavi, posebno u pogledu različitih modaliteta za angažovanje nastavnika verske nastave, kao i njihovih kvalifikacija. Mogućnost da sveštenici, imami i „duhovna lica“ predaju versku nastavu proširena je i na građanske škole, koje su obuhvatale uzrast prva četiri razreda srednjih škola, od ukupno osam koliko su srednje škole imale.¹⁴ Primetno je da se zakonom za osnovne i građanske škole izričito propisuju dve mogućnosti – da versku nastavu drže sveštenici, imami i duhovna lica, ili stalni veroučitelji. Ukoliko se radi o sveštenicima, imamima ili duhovnim licima, koje predlaže nadležna duhovna vlast, oni ne stiču status i platu činovnika, već je samo propisana mogućnost da im „može opština dodeliti izvesnu nagradu.“¹⁵ Iz odredbe da nadležna duhovna vlast upućuje veroučitelje u osnovne i građanske škole, kao i iz činjenice da upućeni veroučitelji, ukoliko su sveštenici, imami ili duhovna lica, za izvođenje nastave ne dobijaju platu od države, vidi se da je zakonom prvenstvena odgovornost za versku nastavu u osnovnim i građanskim školama stavljena na crkve i verske zajednice, s tim što nadležni državni organi imaju pravo da intervišu ukoliko crkva, odnosno verska zajednica tu svoju dužnost ne vrši.¹⁶ Bez obzira na takvu prevashodnu odgovornost crkava i verskih zajednica, izričito je propisano ovlašćenje ministra prosvete da može razrešiti nastavnike veronauke u osnovnim i građanskim školama „ako njihov rad u školi ne odgovara pedagoško-metodskim načelima, ili ako njihovo držanje u školi i van škole nije u skladu sa opštim ciljem te škole.“ Za takvu odluku ministra nije propisana obaveza pribavljanja saglasnosti crkve, odnosno verske zajednice, već samo njegova dužnost da o odluci nadležnu versku vlast izvesti.¹⁷

12 Član 17, st. 3 i 4 ZoSPC; član 17. st. 4 i 5 ZoIVZ; čl. 23, st. 3 i 4 ZoEHC/RHC; čl. 21. st. 3 i 4 ZoVZJ.

13 Član 17, st. 6 ZoSPC; čl. 23, st. 6. ZoEHC/RHC; čl. 21. st. 6 ZoVZJ.

14 Čl. 2, st. 1 ZoVN.

15 Čl. 2, st. 1 ZoVN

16 Čl. 3, st. 2 i 3 ZoVN.

17 Čl. 4, st. 2 ZoVN.

Za nastavnike verske nastave u srednjim i učiteljskim školama izričito je propisano da moraju imati propisane kvalifikacije po odgovarajućim zakonima za te škole, kao i da za njihovo postavljenje nadležna verska vlast daje saglasnost.¹⁸

Saglasno opisanom razlikovanju preovlađujućeg statusa nastavnika verske nastave u osnovnim i građanskim školama, s jedne, u odnosu na nastavnike u srednjim i učiteljskim školama, s druge strane, propisano je da kandidati za nastavnike u srednjim školama polažu stručni deo profesorskog ispita za srednje škole po programu koji ministar prosvete utvrđuje na predlog nadležnih crkvenih vlasti, dok veroučitelji u narodnim školama polažu poseban veroučiteljski državni ispit po zakonu o osnovnim, odnosno građanskim školama.¹⁹

Izričito je propisano pravo nadležne crkvene vlasti da jedanput u godini „pregleda“, tj. vrši nadzor nad vršenjem nastave verounauke.²⁰

5. UPOREDNI KONTEKST

5.1. Nemačka

Prethodno pomenuta promena paradigme odnosa države i crkve, koja je okončana na kraju Prvog svetskog rata, nije prošla bez dovodenja u pitanje opstanka verske nastave u javnim školama širom Evrope. U Nemačkoj, prilikom donošenja Vajmarskog ustava, socijal-demokrate su zastupale stav da je konfesionalnu versku nastavu u javnim školama neophodno ukinuti, kako bi se ukinuo uticaj crkve na obrazovanje. Kompromis koji je postignut bio je u korist opstanka verske nastave, s tim što je propisano da nadzor nad njom vrše nadzorni državni organi, da nijedan učitelj ne može biti prisiljen da drži versku nastavu, niti učenik da je pohađa, kao i da postoji mogućnost da u budućnosti budu osnovane čisto sekularne škole.²¹ U Nemačkoj su u trećoj deceniji XX veka na nivou osnovne škole (koja je, kao i u Kraljevini SHS, trajala četiri razreda), postojale konfesionalne, čisto katoličke, protestanske ili jevrejske škole, kao i interkonfesionalne, dok su na nivou, tada osmo-

18 Čl. 2, st. 3 i 4 ZoVN.

19 Čl. 7, ZoVN.

20 Čl. 8 ZoVN.

21 E. C. Helmreich, „Religious Education in Germany“, *Current History* Vol. 9, 109/1950, 154.

godišnje, srednje škole, sve škole bile interkonfesionalne. Sukob socijal-demokrata i stranaka bliskih Rimokatoličkoj crkvi u pogledu opstanka čisto konfesionalnih škola bio je osnovni razlog zbog koga u toku čitave treće decenije XX veka nije usvojen jedinstveni zakon o školama za čitavu Nemačku, već je to pitanje ostalo uređeno zakonima pokrajina.²²

Za razliku od Kraljevine SHS, dakle, u međuratnoj Nemačkoj je postojala mogućnost da deca ne pohađaju versku nastavu. U Pruskoj su takvi učenici bili u mnogim slučajevima upisani u posebne sekularne škole. Takođe, dok su u Kraljevini SHS nastavni planovi i programi verske nastave donošeni „po predlogu“ crkve, odnosno verske zajednice, a udžbenici bili zavisni od njenog „odobrenja“, u Nemačkoj je pravna moć crkve, odnosno verske zajednice u predmetnom pogledu, u periodu do dolaska nacional-socijalista na vlast 1933. godine, bila ograničena na pravo da bude konsultovana.²³ Ovlašćenje crkve da izdaje posebno odobrenje za svakog nastavnika verske nastave (*missio canonica*), koje obuhvata i pravo da to odobrenje bude povučeno, predstavljalo je uslov Rimokatoličke crkve i kao takvo se primenjivalo, bez obzira što u pojedinim pokrajinama nije bilo zakonom sankcionisano. Za razliku od Rimokatoličke, protestantske crkve nisu izdavale takva odobrenja.²⁴

5.2. Italija

U Italiji je posle Prvog svetskog rata, u periodu od 1922. do 1924. godine, pod vođstvom neoidealističkog filozofa Đovanija Đentilea (*Giovanni Gentile*) kao ministra obrazovanja, sprovedena temeljna reforma obrazovnog sistema (*Riforma Gentile*). Reformom je katolička verska nastava predviđena kao obavezna na nivou osnovnog obrazovanja, koje je obuhvatalo pet razreda. Zaključivanjem Lateranskih paktova 1929. godine, koji su obuhvatili konkordat i određene sporazume koji su se odnosili na specifičan položaj Vatikana unutar Italije, obavezna katolička verska nastava u Italiji je proširena i na srednje škole, čemu se sam Đentile protivio.²⁵ Konkordatom je proklamovano da

22 *Ibid.*, 154–155.

23 *Ibid.*, 155.

24 *Ibid.*, 156.

25 T. Clayton, „Introducing Giovanni Gentile, the ‘Philosopher of Fascism’“, *Educational Philosophy and Theory*, 41 (6)/2009, 654.

„Italija smatra podučavanje hrišćanskog učenja, u obliku primljenom kroz katoličku tradiciju, temeljem i krunom javnog obrazovanja.“ Slično kao i u Kraljevini SHS, izričito je propisano pravo crkve da daje odobrenje za angažovanje nastavnika verske nastave, sa ovlašćenjem da to odobrenje povuče, kao i obaveznost saglasnosti crkve na udžbenike verske nastave.²⁶

5.3. Austrija

U Austriji je država preuzela od Rimokatoličke crkve odgovornost za upravljanje školskim sistemom 1867. godine.²⁷ Sledeće, 1868. godine, jednim od tri „Majska zakona“ (*Maigesetze*) uređen je odnos crkve i države na planu školstva,²⁸ i to tako što je propisano da je država odgovorna za upravljanje i nadzor nad obrazovnim sistemom u celini, dok su crkve i verske zajednice odgovorne za pružanje, upravljanje i nadzor nad vršenjem verske nastave u osnovnim i srednjim školama.²⁹ Jednako kao i u Kraljevini SHS šest decenija kasnije, kvalifikaciju za versku nastavu za svakog veroučitelja određivao je nadležni organ crkve, odnosno verske zajednice kojoj veroučitelj pripada, a udžbenike verske nastave morao je da odobri nadležni organ crkve, odnosno verske zajednice.³⁰

Pomenuta odredba zakona iz maja 1868. kojom je pravo organizovanja verske nastave dato i verskim zajednicama bila je sprovedena u život u slučaju Jevrejske zajednice. Do sredine tridesetih godina bila je u javnim školama uspešno organizovana verska nastava za jevrej-

26 Član 36, Concordato tra la Santa Sede e l'Italia, *Acta Apostolicae Sedis*, 21 (6)/1929, 209–295

27 S. Hammer, J. Franck, „Religion in Public Education – Report on Austria“, *Religion in Public Education, Proceedings of the Conference, Trier, 11–14 November 2010* (ed. G. Robbers), European Consortium for Church and State Research, Trier 2011, 40.

28 Na osnovu druga dva majska zakona bračni sporovi prešli su u nadležnost državnih sudova, odnosno deci u uzrastu od 14 godina je dato pravo da izaberu svoju veroispovest, uključujući i mogućnost da nemaju versko uverenje.

29 Čl. 1 i 2, Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch grundsätzliche Bestimmungen ueber das Verhaeltniss der Schule zur Kirche erlassen werden, *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* (RGF), Nr. 49/1868.

30 Čl. 6. i 7. Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch grundsätzliche Bestimmungen ueber das Verhaeltniss der Schule zur Kirche erlassen werden, *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* (RGF), Nr. 49/1868.

sku decu, naročito u Beču. Školske vlasti su pažljivo pristupale usklađivanju zahteva većinske rimokatoličke veroispovesti sa interesima Jevrejske zajednice, tako da na primer nisu bili usvojeni zahtevi da za sve učenike školski dan počinje i završava se hrišćanskom molitvom. Situacija u Austriji se promenila od sredine 30-tih godina, posebno od zaključenja konkordata iz 1933. godine, kada je školstvo dobilo mnogo izraženiji rimokatolički karakter.³¹

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Jugoslovenski međuratni model verske nastave u javnim školama predstavlja relativno složen mehanizam prava, obaveza i odgovornosti crkava i verskih zajednica s jedne, i državnih organa s druge strane, čiji glavni cilj je bio da saradnja crkve i države u pogledu realizacije verske nastave bude propisana u skladu sa načelom neutralnosti države na planu verskih pitanja, uz istovremeno obezbeđivanje konfesionalnog karaktera verske nastave. Model je u potpunosti odgovarao paradigmi odvojenosti crkve od države u novim, nacionalnim i građanskim državama Evrope, kao i nastojanju, prisutnom širom Evrope krajem XIX i početkom XX veka, da se konfesionalna verska nastava sačuva u obrazovnom sistemu u kontekstu opšteg razdvajanja crkve od države, i posebno od obrazovnog sistema u celini.

Predmetnim modelom je obezbeđena verska nastava pod apsolutno jednakim uslovima za čak sedam „priznatih“ i „usvojenih“ crkava i verskih zajednica, među kojima je bila i Islamska verska zajednica. Po broju crkava i verskih zajednica za koje je obezbeđena verska nastava, kao i po tome što je taj broj obuhvatio i Islamsku versku zajednicu, isticao se kao jedinstven na uporednom planu.

Sama okolnost da su zakonom obezbeđeni jednaki uslovi za versku nastavu kako velikih crkava, kojima je pripadao najveći broj stanovnika, kao i relativno malim zajednicama, kao što su u jugoslovenskom slučaju bile pojedine protestantske crkve i Jevrejska zajednica, jugoslovenski međuratni model se nalazi u tradiciji zakonskog uređenja verske nastave u Austriji. To se poklapa sa činjenicom da je

31 S. O. M. Yanovsky, „Jewish Religious Education in Vienna 1918–1938: Consensus and Friction Between the Austrian State and the Viennese Jewish Community“, *From the Austrian Empire to Communist East Central Europe* (eds. A. Suppan, M. Graf), Lit Verlag, Wien 2010, 113–131.

Kraljevina SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavija, u najvećoj meri bila upućena na austrijsku pravnu tradiciju – počevši od uticaja graničarskih propisa i Srba iz Austrije i Austro-Ugarske na Srbiju u XIX veku, do neposrednog važenja prava Austro-Ugarske na teritorijama koje su ušle u sastav nove države.

Primenjenim modelom je takođe obezbeđeno da saradnja sa državom ne ugrozi autonomiju crkava i verskih zajednica na planu verskih pitanja. Pravila da je za nastavne planove i programe, kao i za udžbenike, neophodan predlog, odnosno odobrenje crkve ili verske zajednice, služilo je obezbedi versko samoodređenje crkava i verskih zajednica, tj. da bude prepreka eventualnom uticaju države na njihovo učenje i identitet putem uticaja na sadržaj verske nastave. Isti cilj imalo je i pravilo o tome da pravu crkve, odnosno verske zajednice da ili uputi nastavnika verske nastave u određenu školu, ili da za njegovo postavljenje daje odobrenje (*missio canonica*), kao i da takvo odobrenje povuče.

Javni interes je obezbeđen pravilom da se na versku nastavu u svim aspektima koji nisu izričito propisani kao vid saradnje sa crkvama i verskim zajednicama u potpunosti primenjuju propisi kojima je uređen obrazovni sistem – kako u pogledu metodoloških standarda za udžbenike, tako i kvalifikacija nastavnika, nadzora nad njihovim radom i njihove disciplinske odgovornosti.

Konačno, primetan je i obris načela supsidijernosti, koje će u današnje vreme biti prepoznato kao jedno od važnih načela političkog sistema, poštovano posebno u institucionalnom pravu Evropske unije. Radi se naime o pravilu da sama crkva, odnosno verska zajednica, ima prvenstvenu odgovornost za pružanje verske nastave na nivou osnovnih škola, što podrazumeva i pravo da upućuje veroučitelje, koji mogu biti i sveštenici, imami i duhovna lica Jevrejske zajednice, kao i njenu dužnost da snosi trošak njihovog rada, uz mogućnost da najmanja lokalna politička zajednica, opština, takvim učiteljima daje dodatnu nagradu. Cilj tih pravila čini se da je bio da u razredima u kojima su zahtevi sadržine i metoda nastave relativno jednostavniji, a osetljivost same nastave, s obzirom na mali uzrast dece, relativno velika, državni obrazovani aparat bude rasterećen odgovornosti, kao i da ta odgovornost padne na one subjekte koji su u mogućnosti, a istovremeno i najviše zaiinteresovani da je ispune – same crkve i verske zajednice.

Paradoksalno, eskalacija društvene, političke i ustavne krize izazvane etničkim podelama u novostvorenoj zajedničkoj državi Južnih

Slovena praktično je omogućila ostvarenje ambicioznog zakonodavnog projekta uređenja položaja crkava i verskih zajednica i saradnje sa njima, što se posebno odnosilo na versku nastavu. Navedena okolnost govori u prilog nalaza da se državna vlast nije povlačila pred posledicama krize, već je nastojala da delujući u odnosu na budućnost otkloni njene uzroke.

Dušan Rakitić, PhD

Assistant Professor at the University of Belgrade Faculty of Law

THE YUGOSLAV INTERWAR MODEL OF RELIGIOUS EDUCATION IN PUBLIC SCHOOLS

Summary

The Yugoslav interwar model of religious education in public schools secured, in a complex manner, that the principle of state neutrality vis-à-vis religion be upheld, while preserving the confessional nature of religious education. It fully corresponded to the paradigm of church-state separation which was followed by new, civic nation-states in Europe, was as to the contemporary tendency to preserve confessional religious education within the educational system. The model comprised provision of religious education of seven churches and religious communities, including the Islamic Community, under equal terms, which was comparatively rather unique. In certain respects, the model particularly conforms to the tradition of statutory regulation of religious education that existed in Austria. The implemented model preserved autonomy of churches and religious communities in religious matters from possible infringement resulting from cooperation with the state. The public interest was safeguarded by the rules that required application of general regulation on education to all aspects of religious education which were not explicitly stipulated as modes of cooperation of the state with the churches and religious communities.

Legislating the complex model of confessional religious education was one of the means by which the government attempted to tackle causes of the deep social, political and constitutional crisis.

Key words: *Church-State Cooperation. – Religious education. – Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. – Kingdom of Yugoslavia. – Missio canonica. – Serbian Orthodox Church.*

LITERATURA

- Clayton, T., „Introducing Giovanni Gentile, the ‘Philosopher of Fascism’“, *Educational Philosophy and Theory*, 41 (6)/2009, 640–660.
- Concordato tra la Santa Sede e l’Italia, *Acta Apostolicae Sedis*, 21 (6)/1929, 209–295.
- Eberle, E. J., *Church and State in Western Society, Established Church, Cooperation and Separation*, Routledge, London 2011
- Hammer, S., Franck, J., „Religion in Public Education – Report on Austria“, *Religion in Public Education, Proceedings of the Conference, Trier, 11–14 November 2010* (ed. Gerhard Robbers), European Consortium for Church and State Research, Trier 2011.
- Helmreich, E. C., „Religious Education in Germany“, *Current History* Vol. 19, 109/1950.
- Rakitić, D., Đukić, D., „Stvaranje državno-crkvenog prava posle ujedinjenja“, *Sto godina od ujedinjenja: formiranje države i prava* (ur. Boris Begović, Zoran S. Mirković), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu 2020.
- Rakitić, D. S., *Konkordat Kraljevine Srbije i projekti Konkordata Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije – pravnoistorijski aspekti odnosa crkve i države*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu 2017.
- Robbers, G., „Religious Freedom in Germany“, *BYU Law Review* 2/2001.
- Yanovsky, S. O. M., „Jewish Religious Education in Vienna 1918–1938: Consensus and Friction Between the Austrian State and the Viennese Jewish Community“, *From the Austrian Empire to Communist East Central Europe* (eds. Arnold Suppan, Maximilian Graf), Lit Verlag, Wien 2010.